

REFLEXE 1. SVĚTOVÉ VÁLKY V KNIŽNÍCH KALENDÁŘÍCH

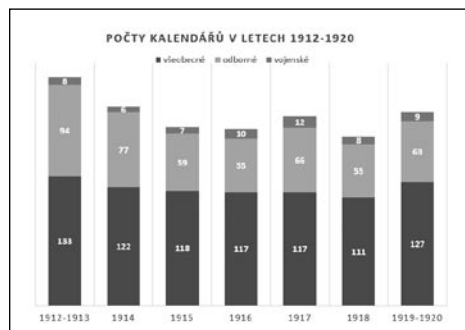
ZDENKA BOSÁKOVÁ

Abstrakt: Článek se zabývá různými aspekty, které v době 1. světové války ovlivňovaly produkci specifického druhu tiskovin, a to knižních kalendářů. Vzhledem k měnícímu se hospodářskému a společenskému klimatu docházelo ke změně podmínek jejich vydávání a jejich dosavadní podoby. Z hlediska hospodářského se stal pro knižní trh limitujícím faktorem nedostatek papíru – docházelo k jeho zdražení a současně klesala jeho kvalita. Docházelo ke změnám v obsahu kalendářů a současně se měnil i jejich počet.

Klíčová slova: Knižní kalendáře, 1. světová válka, 1914–1918.

Když byl 28. června 1914 v Sarajevu spáchán atentát na rakouského následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este, jen málo lidí si dokázalo představit, jak tato událost ovlivní mezinárodní situaci v Evropě i na celém světě. Kromě známých změn na politickém poli došlo i ke změnám v každodenním životě obyčejných lidí. První světová válka ovlivnila všechny aspekty lidského života. S tím souvisely změny v knižních kalendářích, které vzhledem ke svému charakteru odrážely potřeby čtenářů.

V oblasti vydávání publikací zaznamenáváme změny nejvíce ve dvou směrech, hospodářském a společenském. V roce 1915 došlo z důvodu hospodářské stagnace ke zdražení a nedostatku papíru. Dopady těchto změn se dají nejlépe demonstrovat na výročních zprávách středních škol.¹ Zprávy byly od poloviny 19. století vydávány povinně s poměrně pevně daným obsahem, ale po omezení za 1. světové války se začala pravidla postupně uvolňovat. Povinnou součástí každé výroční zprávy byla odborná studie, jejímž autorem měl být některý z pedagogů školy, od roku 1915 bylo ale publikování těchto studií v podstatě zakázáno, čímž došlo ke zmenšení předválečného rozsahu na polovinu až třetinu. Po válce se k publikování studií ve výročních zprávách vrátilo jen málo škol a během 30. let 20. století začaly pomalu mizet i samotné výroční zprávy. Oproti kalendářům zde sice byl jeden velký rozdíl, výroční zprávy nebyly určeny pro běžnou distribuci a nebylo u nich důležité ekonomické hledisko, přesto zde můžeme nalézt určité společné znaky. Je to hlavně fakt, že vycházely 1× ročně, u obou byla část obsahu předepsaná zákonem a v obou lze nalézt praktické informace pro cílovou skupinu. Výroční

Obrázek č. 1: Vývoj počtu jazykově českých kalendářů mezi léty 1912 a 1920.

¹ Více o výročních zprávách např. v mém článku Výroční zprávy středních škol z 19. století a jejich zpracování v NK ČR. In: KRUIŠINSKÝ, R. (ed.). *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2009*. Brno: SDRUK ČR – VKOL, 2010, s. 171–179. Dostupné také z: <http://www.vkol.cz/data/soubory/import/konf18/p17-Bosáková-2009.pdf> [cit. 2013-12-29]; nebo také HLAVÁČEK, A. *Výroční zprávy středních škol 1820–1950: soupis*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 1971.

Obrázek č. 2: Oznámení o zdražení kalendářů. (Pravý domácí přítel: velký zábavný kalendář pro dům i rodinu na rok 1918)

zprávy lze nejlépe přirovnat k „odborným kalendářům“, které byly většinou určeny pouze pro omezený a přesně určený počet čtenářů.

S nedostatkem papíru se každý z těchto dvou typů publikací vyrovnal jinak. Zatímco u výročních zpráv došlo k omezení obsahu pouze na školní zprávy, u kalendářů klesl počet vydávaných titulů² a jejich zdražení. V letech 1912 a 1913 vyšlo něco přes 90 titulů odborných kalendářů,³ v roce 1914 necelých 80 a v roce 1915 pouze necelých 60 titulů. U všeobecných kalendářů je pokles menší, i když i zde některé tituly zanikly. V roce 1912 a 1913 bylo na trhu něco přes 130, v roce 1914 něco přes 120 titulů kalendářů. V letech 1915–1918 počty dále klesaly, stoupat začaly až po konci války. Opačný trend, mírný nárůst, se dá vysledovat u vojenských kalendářů. V absolutních číslech sice počet titulů nepřesáhl 15, ale pokud bereme v úvahu procentuální nárůst, ten byl značný. Nakladatelé se také i u tohoto typu kalendářů snažili reagovat na aktuální potřeby čtenářů a začali vydávat kalendáře pro legionáře, válečné invalidy apod. Konkrétnější údaje týkající se vývoje počtu titulů lze vyčíst z grafu [1].

DŮSLEDKY ZMĚN V HOSPODÁŘSKÉ SITUACI RAKOUSKO-UHERSKA

Jak již bylo zmíněno, nastal v průběhu roku 1915 nedostatek papíru, který měl za následek zdražení publikací, současně došlo k na první pohled patrné změně kvality papíru a tisku. Zatímco ještě v letech 1913–1914 vycházely kalendáře na hladkém papíru s barevnými přílohami často tištěnými na křídovém papíru, už na přelomu let 1916/1917 byly svazky vyrobeny z hrubého zažloutlého papíru a většinou pouze s černobílým tiskem. Ilustrace ztratily zřetelné detaily a někdy připomínají dokonce dřevorytové ilustrace z počátku 19. století. Počet obrazových příloh značně poklesl maximálně na 1–2 v jednom svazku, a při porovnání kvality je i zde zřejmý posun k horšímu, nejedná se již většinou o křídový, ale pouze o mírně silnější nebo dokonce běžný papír [3–4].

I přes zhoršování kvality papíru docházelo mezi lety 1915 a 1918 k výraznému zvyšování ceny kalendářů. Např. *Kalender für das Egerland* na roky 1915 a 1916 se prodával po 1 K, rok 1917 za 1,40 K a rok 1918 za 1,60 K. První a druhý ročník *Kalendáře horníků rakouských* na léta 1915 a 1916 se prodávaly za 1 K, 3. ročník na rok 1917 za 1,20 K, 4. ročník na rok 1918 za 1,50 K. Steinbrenerův *Velký zábavný kalendář* na rok 1916 se prodával ještě za 2 K každý díl,⁴ kalendář na rok 1917 už stál 2,40 K, na rok 1918 to již bylo 3,40 K. U kalendáře na rok 1919 se v Národní knihovně bohužel nezachovala obálka, takže cenu neznáme, ale slovenská mutace tohoto kalendáře vydávaná filiálkou v Budapešti se mezi lety 1915–1918 zvýšila ze 2 na 4 koruny, ročník 1919 se prodával za 9 K. Od roku 1918 byla

2 Kalendáře již určitou selekcí prošly v prvních letech 20. století, kdy byl zrušen kalendářní kolek a došlo tak ke zlevnění kalendářů. Velké množství odborných kalendářů vzniklých po roce 1900 zaniklo po několika ročnících.

3 V tomto článku uváděné počty jsou přibližné počty jazykově českých kalendářů. Při stanovení počtů jsem vycházela z NOSOVSKÝ, K. – PRAŽÁK, V. *Soupis československé literatury za léta 1901–1925*. Díl 3, systematický seznam. Praha, 1938.

4 Tento titul byl kompilací všech Steinbrenerových kalendářů vycházejících v daný rok, každoročně měl 2–4 díly, blíže o něm viz můj článek *Stručný návod pro jmenné zpracování kalendářů 19. století* [online]. [cit. 2014-09-03]. *Knihovna plus*, 2013, roč. 24, č. 2. Dostupné z: <http://knihovna.nkp.cz/knihovnaplus132/bosak.htm>

Obrázek č. 3–4: Porovnání detailu obálek Vojenského kalendáře na rok 1915 a 1918.

Můj letošní „kalendář“ podávám ct. svému zákaznictvu se značně zkráceným dílem seznamem, bych i já všeobecnému snažení za úsporu papíru poněkud přispěl; jinak zase, nemohu různé své tovary následkem zabavení k zhotovení potřebných surovin již dodávat, po případu jsou tyto nahrazené tovary válečné jakosti, pro které za času míru složený díl seznamní neplatí.

Feodor Burgmann.

Obrázek č. 5: Upozornění F. Burgmanna na změny v obsahu kalendáře. (F. Burgmannův kalendář 1918: příruční kniha pro továrníky, závodní úředníky, strojírníky a montéry, obsahující zákony, nařízení, jakož i praktická pojednání o věcech je zajímavých.)

pod cenou poznámka, že cena byla na dobu války zvýšena následkem zdražení papíru a že kalendář byl při zachování rozsahu vytištěn na tenčím válečném papíru.

Nakladatelé některých kalendářů zvolili opačnou taktiku, tedy zkrácení rozsahu. To se týkalo např. *Kalendáře Červeného kříže* na rok 1918. Fedor Burgmann v předmluvě ročníku 1918 svého kalendáře s podtitulem „příruční kniha pro továrníky, závodní úředníky, strojírníky a montéry“ omlouvá válečnými nedostatky nejen zmenšení rozsahu kalendáře, ale i omezení v dodávkách zboží produkovaného a dodávaného jeho továrnou [5].

ZMĚNY V OBSAHU KALENDÁŘŮ

U všeobecných kalendářů došlo v období 1. světové války k posunu v obsahu. Před válkou byly kromě zpráv o událostech ve světě (kde se téma války také vyskytovalo) obsahem převážně povídky, z nichž některé byly zasazeny do kulís války. Oproti tomu se za doby trvání 1. světové války vojenské téma objevovalo v téměř celém obsahu kalendářů. Došlo k rozšíření článků informujících o událostech předchozího roku, které byly skoro celé věnovány více či

méně podrobným popisům válečných událostí. S nárůstem rozsahu této části souvisí také velký počet ilustrací vztahujících se k válečným událostem.

Téma války prostupovalo kalendáře celé – celostránkové ilustrace a obrazové přílohy, dříve zobrazující slavné stavby nebo významné události, se změnilly na výjevy z bitev, portréty (často bohužel padlých) důstojníků nebo sentimentální obrázky typu „smutný návrat z vojny“. Zachovány naopak zůstaly náboženské motivy, často opět uvozeny tématem války. K obrázkům a článkům byly v některých případech přidány žádosti o finanční podporu vdov, sirotek nebo válečných invalidů.

K výše zmíněné změně došlo relativně rychle. Kalendáře na rok 1915 ještě podrobnější informace o válce neobsahovaly, logicky ani nemohly, protože uzávěrka příspěvků byla v létě roku předcházejícímu roku platnosti kalendářů a na podzim již probíhala distribuce. Téměř všechny však už více či méně podrobně zmiňují atentát v Sarajevu (28. června 1914) a pro dokreslení situace připojují připomenutí osobnost následníka trůnu a jeho rodiny [6]. Tato událost byla často doplněna relativně bohatým obrazovým materiálem, např. výjevy ze života následníkovy rodiny nebo poslední fotografií živého Františka Ferdinanda d'Este s chotí před atentátem [7]. V kalendářích na rok 1916 již nalezneme podrobnější zprávy z bojů na všech frontách a povídky z vojenského prostředí.

U odborných kalendářů lze také zaznamenat určitý posun v obsahu, i když není tak výrazný jako u kalendářů všeobecných. Zatímco *Kalendář horníků rakouských* na rok 1916 ještě válkou ovlivněn nebyl, v roce 1917 si již čtenáři mohli přečíst články o vojenských penzích, o vyhlášení válek a statistické přehledy válčících mocností. Stále ale převažovaly články týkající se hornictví a praktické informace platné bez ohledu na válku nebo mír. Rok 1918 byl v tomto kalendáři podobný, články s vojenskou a válečnou tematikou se zde vyskytují, ale nepřevažují.

Jedinou skupinou kalendářů, jejichž počet se během 1. světové války zvýšil, byly kalendáře vojenské. I zde došlo k obsahovému posunu a jednotlivé tituly se začaly více specializovat na užší okruh čtenářů (váleční invalidé, váleční slepci, příslušníci konkrétních praporů atd.). Před rokem 1913 byly obsahem vojenských kalendářů většinou beletristické útvary zaměřené na vojenský stav, vzpomínky vojáků, informace o armádě [8], případně částečný schematicus vojenských institucí souvisejících s kalendářem. Za 1. světové války se beletristické útvary pouze volně inspirované vojenskou tematikou změnilly na povídky odehrávající se na pozadí skutečných válečných událostí, např. „Co vypravuje myslivecký důstojník o říjnových bojích

Obrázek č. 6: Rodina následníka trůnu. (Vojenský kalendář na obyčejný rok 1915)

Obrázek č. 7: František Ferdinand d'Este v Sarajevu. (Vojenský kalendář na obyčejný rok 1915)

ARMÁDNÍ SPRÁVCOVÉ OBUVI.

Obrázek č. 8: Život v armádě před válkou. (Vojenský kalendář na obyčejný rok 1915)

na Sanu“.⁵ Běžnou součástí všech typů kalendářů byly také zprávy o nejnovějších vynálezech. Vojenské kalendáře nemohly zůstat pozadu a představovaly svým čtenářům nejnovější nebo zajímavé vynálezy z oboru vojenské techniky, např. „Rakouskouherský motorový člun s rychlopalným dělem“.⁶ Kalendáře byly také praktickými příručkami poskytujícími např. výklady zákonů, rady pro styky s úřady apod. Vojenské kalendáře tento cíl plnily také, v jejich obsahu se objevovaly rady pro vojenské vysloužilce a invalidy, jak se vypořádat s následky války.

Příspěvek nemá být vyčerpávající studií vlivu první světové války na produkci knižních kalendářů. V souvislosti s letošním výročním atentátu v Sarajevu a vypuknutím války bylo jeho cílem pouze nastínit problematiku a případně inspirovat k dalším studiím na toto téma.

5 Co vypravuje myslivecký důstojník o říjnových bojích na Sanu. In: *Pravý domácí přítel: velký zábavný kalendář pro dům i rodinu na rok 1916*. Díl 1. Vimperk: J. Steinbrener, 1915, s. 120–121.

6 Rakousko-Uherský motorový člun s rychlopalným dělem. In: *Pravý domácí přítel: velký zábavný kalendář pro dům i rodinu na rok 1916*. Díl 1. Vimperk: J. Steinbrener, 1915, s. 117–118.

CITOVANÉ KALENDÁŘE

F. Burgmannův kalendář 1918: příruční kniha pro továrníky, závodní úředníky, strojníky a montéry, obsahující zákony, nařízení, jakož i praktická pojednání o věcech je zajímavějších. Podmoky n.L.: Fedor Burgmann, 1917.

Kalendář červeného kříže pro český lid na rok 1918. V Praze: Zemský pomocný spolek červeného kříže, 1917.

Pravý domácí přítel: velký zábavný kalendář pro dům i rodinu na rok 1916. I. Díl. Vimperk: J. Steinbrener, 1915.

Schichtův kalendář 1916. Praha: A. Haase, 1915.

Velký poučno-zábavný kalendář obrázkový pro každodenní potřebu na obyčejný 1915. rok po narození Krista. Budapešť: J. Steinbrener, 1914.

Velký poučno-zábavný kalendář obrázkový pro každodenní potřebu na obyčejný 1919. rok po narození Krista. Budapešť: J. Steinbrener, 1918.

Vojenský kalendář na obyčejný rok 1915. Kutná Hora: K. Šolc, 1914.

Vojenský kalendář na obyčejný rok 1918. Kutná Hora: K. Šolc, 1917.

THE 1ST WORLD WAR IMPACT ON THE BOOK CALENDARS

Summary: This paper deals with the impact of the 1st world war on book calendars. There are two main aspects where the impact is most obvious, it is the economical and sociological aspect. In 1915 there was a paper shortage, which caused quite a big price increase. There was a huge change in the theme of the stories, as the war theme influenced the most of calendars parts.

Key words: 1st World War, book calendars, 1914–1918.

PhDr. Zdenka Bosáková (*1980)

Vystudovala obor vědecké informace a knihovnictví na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (1999–2004) a v roce 2011 absolvovala rigorózní řízení na Ústavu informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Od roku 2004 pracuje v Národní knihovně, kde se věnuje katalogizaci knižní produkce 19. století a metodické a konzultační činnosti v této oblasti. Publikuje v odborných časopisech, zaměřuje se převážně na knižní kalendáře 19. století.